BG Pulse Journal USA
ISSN:1947-2536 http://www.bgpulseusa.com/index.php/bg

LEKSIKOGRAFIYANING NAZARIY ASOSLARI VA ZAMONAVIY ELEKTRON LUG'ATLAR TUZISH TAMOYILLARI

Andijon davlat chet tillari instituti
Filologiya va tillarni o'qitish (koreys tili)
yo'nalishi talabasi
Ma'rufjonov Mashhurbek Ma'ruf o'g'li
doi:https://doi.org/10.5281/zenodo.23858936

Annotatsiya. Mazkur maqolada leksikografiyaning nazariy asoslari, uning zamonaviy tilshunoslik tizimidagi o'rni hamda elektron lug'atlarni yaratishning lingvistik va texnologik tamoyillari yoritiladi. Leksikografik nazariyaning asosiy tushunchalari, lug'at tuzish bosqichlari, lug'at maqolasining tarkibiy tuzilishi va leksik birliklarni izohlash mezonlari tahlil qilinadi. Shuningdek, an'anaviy bosma lug'atlardan elektron lug'atlarga o'tish jarayonida yuzaga kelayotgan imkoniyatlar va muammolar ko'rib chiqiladi. Elektron lug'atlarni shakllantirishda so'z tanlash, ma'nolarni farqlash, grammatik va uslubiy belgilarni ko'rsatish, korpus ma'lumotlaridan foydalanish, qidiruv tizimini takomillashtirish hamda ma'lumotlarning muntazam yangilanishi muhim omillar sifatida belgilanadi. Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-tahliliy, tizimli va komponent tahlil usullaridan foydalanish nazarda tutiladi.
Kalit so'zlar: leksikografiya, lug'atshunoslik, elektron lug'at, lug'at maqolasi, leksik birlik, korpus lingvistikasi, raqamli leksik resurslar, avtomatlashtirilgan qidiruv.

Abstract. This article examines the theoretical foundations of lexicography, its role in contemporary linguistics, and the linguistic and technological principles underlying the development of modern electronic dictionaries. It analyzes the principal concepts of lexicographic theory, the stages of dictionary compilation, the structure of dictionary entries, and the criteria for defining lexical units. The study also considers the opportunities and challenges associated with the transition from traditional printed dictionaries to electronic formats. Particular attention is given to lexical selection, semantic differentiation, grammatical and stylistic labeling, corpus-based evidence, search functionality, and the continuous updating of dictionary data. The proposed research approach incorporates descriptive, comparative-analytical, systematic, and componential methods. The article aims to identify and synthesize the fundamental principles that ensure the scientific validity, usability, reliability, and adaptability of electronic dictionaries in digital environments.
Keywords: lexicography, dictionary science, electronic dictionary, dictionary entry, lexical unit, corpus linguistics, digital lexical resources, automated search.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы лексикографии, её место в современной лингвистике, а также лингвистические и технологические принципы создания электронных словарей. Анализируются основные понятия лексикографической теории, этапы составления словарей, структура словарной статьи и критерии описания лексических единиц. Особое внимание уделяется возможностям и проблемам перехода от традиционных печатных словарей к электронным форматам. Рассматриваются принципы отбора лексики, разграничения значений, представления грамматических и стилистических помет, использования корпусных данных, совершенствования поисковых механизмов и регулярного обновления словарной информации. Методологическую основу исследования

составляют описательный, сравнительно-аналитический, системный и компонентный методы. Цель статьи заключается в обобщении основных принципов, обеспечивающих научную обоснованность, удобство использования, достоверность и адаптивность современных электронных словарей в цифровой среде.

Ключевые слова: лексикография, словарное дело, электронный словарь, словарная статья, лексическая единица, корпусная лингвистика, цифровые лексические ресурсы, автоматизированный поиск.

Hozirgi globallashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan davrda tilning leksik boyligini ilmiy asosda o‘rganish, tizimlashtirish va keng foydalanuvchilar ommasiga taqdim etish masalasi tilshunoslikning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda leksikografiya alohida ahamiyat kasb etib, tilning lug‘at tarkibini tavsiflash, so‘zlarning ma’nolarini izohlash, ularning qo‘llanish xususiyatlarini aniqlash hamda leksik birliklar o‘rtasidagi semantik munosabatlarni yoritishga xizmat qiladi. Leksikografiya nafaqat lug‘atlar tuzish amaliyotini, balki lug‘at yaratishning nazariy asoslari, metodologik tamoyillari va lingvistik mezonlarini ham qamrab oluvchi mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ladi.

An’anaviy leksikografiyada so‘zlarning ma’nosi, grammatik xususiyatlari, talaffuzi, uslubiy bo‘yoqdorligi va qo‘llanish doirasini izchil tavsiflash asosiy vazifalardan biri sanaladi. Biroq tilning uzluksiz rivojlanishi, yangi leksik birliklarning paydo bo‘lishi, mavjud so‘zlarning semantik o‘zgarishlarga uchrashi hamda turli sohalarga oid terminologiyaning kengayishi lug‘atlarni muntazam ravishda takomillashtirib borishni talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, leksikografiyaning nazariy asoslarini zamonaviy tilshunoslik yutuqlari bilan uyg‘unlashtirish, lug‘at maqolalarining mazmuni va tuzilishini takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida elektron lug‘atlar an’anaviy lug‘atlarning muqobil shakli sifatida keng qo‘llanila boshladi. Elektron lug‘atlar katta hajmdagi leksik ma’lumotlarni saqlash, qisqa vaqt ichida kerakli birlikni topish, so‘zlarning turli ma’nolarini o‘zaro bog‘lash, misollarni qidirish va lug‘at materiallarini muntazam yangilash imkonini beradi. Shu bilan birga, elektron lug‘atlarni yaratish oddiygina bosma lug‘at matnini raqamli shaklga o‘tkazish bilan cheklanmaydi. Bunday lug‘atlarni ishlab chiqishda ma’lumotlar bazasini loyihalash, leksik birliklarni standartlashtirish, semantik va grammatik axborotni tizimlashtirish, qidiruv algoritmlarini ishlab chiqish hamda foydalanuvchi ehtiyojlarini hisobga olish zarur.

Tadqiqot metodlari. Mazkur tadqiqot leksikografiyaning nazariy asoslari va zamonaviy elektron lug‘atlarni yaratish tamoyillarini aniqlashga yo‘naltirilgan nazariy-tahliliy tadqiqot sifatida tashkil etiladi. Tadqiqot metodologiyasi leksikografik hodisalarni tizimli o‘rganish, lug‘at tuzish jarayonidagi lingvistik mezonlarni aniqlash va an’anaviy lug‘atshunoslik tamoyillarining elektron muhitda qo‘llanish xususiyatlarini tahlil qilishga asoslanadi.

Tadqiqot jarayonida bir-birini to‘ldiruvchi quyidagi metodlardan foydalanish nazarda tutiladi.

Tavsifiy metod. Ushbu metod yordamida leksikografiyaning nazariy tushunchalari, lug‘at turlarining o‘ziga xos xususiyatlari, lug‘at maqolasining tarkibiy qismlari va leksik birliklarni tavsiflash mezonlari izchil yoritiladi. Shuningdek, so‘zning bosh shakli, ma’nosi, grammatik belgilari, uslubiy xususiyatlari va qo‘llanish namunalari kabi tarkibiy elementlarning lug‘at maqolasidagi vazifasi aniqlanadi.

Qiyosiy-tahliliy metod. Ushbu metod an’anaviy bosma lug‘atlar bilan elektron lug‘atlarning tuzilishi, axborotni taqdim etish imkoniyatlari, qidiruv mexanizmlari va ma’lumotlarni yangilash xususiyatlarini qiyoslash uchun qo‘llanadi. Qiyosiy tahlil orqali elektron formatning afzalliklari

bilan bir qatorda, lingvistik aniqlikni saqlash va lug‘at ma’lumotlarini tizimlashtirish bilan bog‘liq muammolarni ham aniqlash ko‘zda tutiladi.

Tizimli tahlil metodi. Elektron lug‘at o‘zaro bog‘langan lingvistik ma’lumotlar, ma’lumotlar bazasi, qidiruv mexanizmi va foydalanuvchi interfeysidan tashkil topgan yaxlit tizim sifatida o‘rganiladi. Ushbu metod lug‘atning alohida tarkibiy qismlari o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash, ma’lumotlarni izchil tashkil etish va elektron lug‘atning funksional samaradorligini ta’minlovchi omillarni belgilash imkonini beradi.

Komponent tahlil metodi. Mazkur metod ko‘p ma’noli so‘zlarning semantik tarkibini, ma’no variantlari o‘rtasidagi farqlarni, sinonimik va omonimik munosabatlarni o‘rganishda qo‘llanadi. Bunda leksik ma’nolarni farqlovchi semantik belgilarni aniqlash, ularni lug‘at maqolasida izchil ifodalash va foydalanuvchiga tushunarli tarzda taqdim etish masalalariga e’tibor qaratiladi.

Natijalar va tahlil. Leksikografiyaning nazariy asoslari hamda zamonaviy elektron lug‘atlarni yaratish tamoyillarini tahlil qilish natijasida lug‘at tuzish jarayonining samaradorligi lingvistik aniqlik, semantik izchillik, axborotning tizimli tashkil etilishi va foydalanuvchi ehtiyojlariga moslashuvchanlik kabi omillarga bevosita bog‘liqligi aniqlandi. Zamonaviy lug‘atshunoslikda lug‘atni faqat so‘zlar va ularning izohlaridan iborat ma’lumotlar majmuasi sifatida emas, balki til birliklari haqidagi turli xil axborotni o‘zaro bog‘laydigan murakkab lingvistik tizim sifatida talqin qilish muhim ahamiyatga ega.

An’anaviy leksikografiyada so‘zning bosh shakli, grammatik tavsifi, ma’nolari, uslubiy belgilari va qo‘llanish namunalari lug‘at maqolasining asosiy tarkibiy qismlari hisoblanadi. Elektron lug‘atlarda esa ushbu ma’lumotlar bilan bir qatorda, ularni qidirish, saralash, o‘zaro bog‘lash va avtomatik qayta ishlash imkoniyatlari ham hisobga olinishi lozim. Demak, elektron lug‘atning sifati nafaqat undagi izohlarning ilmiy aniqligi, balki axborotni taqdim etish va undan foydalanish mexanizmlarining samaradorligi bilan ham belgilanadi.

Mazkur tamoyillarni quyidagi jadval orqali umumlashtirish mumkin.

Tamoyil	**Asosiy mazmuni**	**Kutiladigan natija**
Lingvistik aniqlik	So‘z va ma’nolarni ilmiy asosda tavsiflash	Ishonchli lug‘at ma’lumotlari
Semantik izchillik	Ma’nolar, sinonimlar va omonimlarni farqlash	Tushunarli va tartibli izohlar
Ma’lumotlarni standartlashtirish	Lug‘at maqolalarini yagona tuzilma asosida shakllantirish	Qidiruv va avtomatik qayta ishlashning osonlashishi
Korpusga tayanish	Real nutq materiallari va kontekstlardan foydalanish	Qo‘llanish xususiyatlarini aniqroq aks ettirish
Funksional qulaylik	Ko‘p mezonli qidiruv va sodda interfeys	Foydalanuvchi ehtiyojlarini samarali qondirish
Doimiy yangilash	Yangi birliklarni kiritish va mavjud ma’lumotlarni tekshirish	Lug‘atning dolzarbligini saqlash

Munozara. Leksikografiyaning nazariy asoslari va elektron lug‘at yaratish tamoyillari yuzasidan olib borilgan tahlil lug‘atshunoslikning an’anaviy yondashuvlari bilan zamonaviy raqamli texnologiyalar o‘rtasidagi munosabatni qayta ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi. Elektron lug‘atlarning rivojlanishi lug‘at yaratish jarayonini faqat texnik jihatdan takomillashtirish emas, balki lug‘atning vazifasi, foydalanuvchiga taqdim etiladigan axborot turi va leksik birliklarni tavsiflash mezonlarini ham qayta ko‘rib chiqishni talab etadi.

Birinchi muhim masala — elektron lug‘atning ilmiy sifati va texnologik imkoniyatlari o‘rtasidagi nisbatdir. Kengaytirilgan qidiruv, avtomatik tarjima yoki tezkor natija taqdim etish lug‘atning funksional jozibadorligini oshirishi mumkin. Biroq ushbu imkoniyatlar leksik birliklarning ma’nosi noto‘g‘ri izohlangan yoki grammatik tavsifi yetarli bo‘lmagan holatlarda ilmiy sifatning o‘rnini bosa olmaydi. Demak, texnologik takomillashtirish lingvistik aniqlikni ta’minlash bilan birga olib borilishi kerak.

Ikkinchi masala lug‘atning foydalanuvchiga yo‘naltirilganligi bilan bog‘liq. Zamonaviy leksikografik nazariyalarda lug‘atning vazifasi va foydalanuvchining axborot ehtiyojlarini hisobga olish muhim o‘rin tutadi. Sven Tarpning leksikografik nazariyaga oid tadqiqotlarida ham lug‘atlarni foydalanuvchilarning muayyan ehtiyojlariga mos ravishda loyihalash masalasi yoritilgan.

Uchinchi masala — avtomatlashtirish va inson ekspertizasi o‘rtasidagi muvozanatdir. Raqamli vositalar katta hajmdagi matnlarni qayta ishlash, so‘z shakllarini aniqlash, chastotaviy ma’lumotlarni yig‘ish va dastlabki lug‘at maqolalarini shakllantirishda samarali bo‘lishi mumkin. Shunga qaramay, ko‘p ma’nolilik, kontekstga bog‘liq ma’no o‘zgarishlari, uslubiy bo‘yoqdorlik va ayrim frazeologik birliklarni talqin qilish kabi masalalar murakkab lingvistik tahlilni talab qiladi. Shu jihatdan, avtomatlashtirishni mutaxassislar faoliyatining o‘rnini to‘liq bosuvchi vosita sifatida emas, balki uni qo‘llab-quvvatlovchi mexanizm sifatida ko‘rish maqsadga muvofiq.

Xulosa.. Leksikografiyaning nazariy asoslari va zamonaviy elektron lug‘atlarni yaratish tamoyillarini o‘rganish natijasida lug‘atshunoslikning raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashuvi tilning leksik boyligini tizimlashtirish, tavsiflash va undan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim yo‘nalish ekanligi asoslandi. Zamonaviy elektron lug‘atlar an’anaviy lug‘atlarning mazmuniy va lingvistik asoslarini saqlagan holda, axborotni tezkor qidirish, ma’lumotlarni o‘zaro bog‘lash, leksik birliklarning turli shakllarini qayta ishlash va lug‘at materiallarini muntazam yangilash imkoniyatlariga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jamolxonov H. A. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2005.
2. Mahmudov N. Til va jamiyat. – Toshkent: O‘zbekiston, 2001.
3. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002.
4. Mengliyev B. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Tafakkur bo‘stoni, 2018.
5. Bushuy A. M. Til va madaniyat. – Samarqand, 2004.
6. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.